

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Костюченко Тетяна Сергіївна

УДК 316.772.3:323.39(477)(043.3/.5)

**Структура і циркуляція мережі політичної еліти України:
застосування мережевого аналізу для дослідження зв'язків**

22.00.03 – соціальні структури та соціальні відносини

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата соціологічних наук

Київ – 2020

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Національному університеті «Києво-Могилянська Академія».

Науковий керівник   Винницький Михайло Іванович
доктор філософії (PhD) в галузі економічної
соціології, Національний університет «Києво-
Могилянська Академія»

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми.

Особливий дослідницький інтерес до владних еліт в умовах соціально-політичних та економічних трансформацій в Україні протягом останніх двох десятиліть демонструють як журналісти та політичні аналітики, так і соціологи. Це не дивно, адже владні, і зокрема політичні еліти, безпосередньо беруть участь у прийнятті рішень та мають законні і легітимні важелі впливу на прийняття політичних та економічних рішень на державному рівні. При цьому якщо політична еліта представляє собою мережу груп інтересів, у яких попереднє тривале знайомство до входження в політику та сталі зв'язки стають основою для взаємодії та циркуляції «вищого класу», це, з одного боку, створює підґрунтя для довіри всередині та між групами еліт, але з іншого боку, це може загальмувати чи припинити економічні, політичні, соціальні реформи. Мережа політичної еліти намагатиметься утримати владу і за умови, що інтереси представників еліти задоволені, навряд чи сприятиме впровадженню змін.

Дослідження еліт у суспільствах перехідного періоду (*states in transition*) в межах елітистської парадигми були зосереджені переважно на циркуляції та рекрутингу еліт (Д.Лейн), боротьбі між владними та контр-елітними групами (А. Пжеворські), на питанні консенсусу еліт (Дж.Гіглі). Зв'язки та мережі представників еліт якщо і розглядалися, то в контексті корупційних дій (У.Міллер, О.Грьодланд, Т.Кошечкіна) або через формування олігархічних груп (Р.Пуглісі).

Водночас, у західній традиції досліджень владних груп з 1970-х рр. набув популярності підхід до вивчення владних еліт через «керівні вузли» (*interlocking directorates*), який має витоки у підході «владних кіл», розробленому Ч. Райтом Мілзом. Поняття «керівних вузлів» у дослідженнях мереж еліт є одним із ключових для виявлення впливових осіб і груп у структурах прийняття владних рішень. У цьому дисертаційному дослідженні проаналізовано мережеві структури, що утворилися в результаті професійної мобільності представників політичної еліти. Підхід «керівних вузлів» уможливорює вивчення накладання мереж політики та бізнесу у міжорганізаційному розрізі, через входження одних і тих самих індивідів до економічних та політичних організацій. Аналіз бізнес зв'язків представників політичної еліти є особливо важливим через те, що передвиборчі кампанії кандидатів і партій представлені в українських мас медіа як «боротьба за ресурси» при владі та, після виборів, як захоплення державної влади групами

впливу (state capture). Окремі розслідування взаємозв'язків в т.зв.групах впливу, які публікувалися в мас медіа, не охоплюють всю картину взаємозв'язків між представниками політичної еліти на основі попереднього досвіду взаємодії між ними та функціонального значення таких зв'язків для законотворчості після виборів та набуття повноважень.

Отже, дослідження зв'язків між представниками політичних еліт та мереж на основі їх спільного минулого дозволяє окреслити патерни формування мережевих структур (підгруп) в політичній еліти України. Також мережевий підхід у дослідженні циркуляції політичних еліт уможливорює виявлення важливих структурних чинників «виживання» (surviving) – утримання позиції при владі – в періоди політичних трансформацій. Також аналіз взаємозв'язків між представниками політичної еліти виявляє основні «точки доступу» («гейткіперів»), ключових осіб у прийнятті рішень – що, у свою чергу, дозволяє визначити ступінь впливу цих мережевих акторів на законотворчу діяльність.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. З науковими планами організації, де виконана робота, дисертація не пов'язана.

Мета і завдання дослідження. *Метою* дисертаційного дослідження є оцінити важливість зв'язків спільного минулого для об'єднання представників політичної еліти в підгрупи в умовах політичних змін і циркуляції та для спільної законотворчої діяльності.

Для досягнення мети виконано такі завдання:

- 1) узагальнити основні теоретичні підходи і емпіричні результати досліджень мереж політичних еліт та досліджень політичних еліт у пострадянських країнах;
- 2) визначити та описати структуру зв'язків між представниками еліти на основі спільного минулого з використанням мережевих показників для різних вимірів зв'язків та окремих ключових акторів;
- 3) порівняти структури підгруп акторів за досвідом активної партійної або комсомольської діяльності до 1991 р., досвідом активної бізнес-діяльності після 1991 р., за статтю та за патернами циркуляції;
- 4) порівняти структуру мереж спільного минулого та мережу подання спільних законопроектів та встановити взаємозв'язок між вимірами спільного минулого і поданням законопроектів.

Таким чином, у дисертації наведено оцінку значимості кожного типу зв'язків спільного минулого відносно законотворчої діяльності представників політичної еліти, виділено підгрупи в усіх мережах зв'язків між представниками політичної еліти, перевірено якою мірою спільне минуле та законотворча діяльність взаємоперетинаються.

Об'єктом дослідження є представники політичної еліти, а саме особи, які займали позиції в законодавчій (Верховна Рада України) та виконавчій (Кабінет Міністрів України, Президент України та Адміністрація Президента) гілках влади за період 2007-2010 років.

Предметом дослідження є мережі зв'язків у двох вимірах: вимірі спільного минулого через накладання періоду афіліації з одними й тими самими установами, організаціями, підприємствами у сферах політики, бізнесу, неприбуткової чи громадської діяльності, освіти, з одного боку, та вимірі співавторства законопроектів, з іншого.

У дослідженні використані *емпіричні дані*, зібрані у 2007-2010 роках:

- 504 біографії депутатів Верховної Ради України, членів Кабінету Міністрів України, Президента України та Адміністрація Президента за період 2007-2010 років, наведені у довіднику «Хто є хто в Україні» за 2007-2010 роки,
- 10 напівструктурованих інтерв'ю із депутатами Верховної Ради України 6-го скликання.

Додатковими джерелами емпіричних даних для цього дослідження є інформація з опублікованих інтерв'ю із зазначеними в об'єкті дослідження представниками політичної еліти, наведеними в журналах, газетах чи інших медіа виданнях за 2007-2010 роки.

Наукова новизна одержаних результатів. У дисертаційній роботі отримано результати, що мають *наукову новизну* і виносяться на захист:

уперше:

- розроблено і апробовано методологію дослідження мережі політичної еліти України на основі зв'язків спільного минулого (з біографічних даних про накладання періодів афіліацій з одними й тими самими установами, організаціями, компаніями, тощо) та законотворчої діяльності (за даними про співавторство в законопроектах). Для розробки методології використано ключові праці про «владні коли» в межах елітистської парадигми, результати досліджень політичних

мереж та «керівних вузлів», а також публікації щодо важливості зв'язків для формування та функціонування політичних еліт у пострадянських і постсоціалістичних суспільствах;

- зібрано, закодовано, візуалізовано матриці зі зв'язками у вимірах спільного політичного, економічного, неприбуткового, освітнього минулого. Виявлено, що мережа політичної еліти України за 2007-2010 роки є нефрагментованою, а добре зв'язаною в один компонент (із наявністю деякої кількості ізолятів), і за виміром політичних зв'язків щільність мережі є найвищою, тоді як бізнес-зв'язки наявні значно меншою мірою, при цьому кореляція між цими двома типами зв'язків є слабкою;
- здійснено порівняння мережевих показників щільності для підгруп представників політичної еліти України за патернами циркуляції внаслідок подій 2004-2007 років та подій 2013-2014 років, а також за статтю, за наявністю активної діяльності в Комсомолі чи Компартії до 1991 року, за бізнес-діяльністю. Виявлено, що краще зв'язаними є підгрупи за кожною із взятих ознак – стать, комсомольське/партійне минуле та бізнес-діяльність. При цьому серед акторів з підгрупи бізнесменів-політиків та активних комсомольців/партійних активістів є високо центральні актори, які акумулюють значну частину зв'язків навколо себе. Водночас, центральність жінок і згуртованість цієї підгрупи є значно нижчою за центральність і згуртованість чоловіків у мережі політичної еліти, фактично продемонстровано важливість для жінок бути включеними у мережі чоловіків. Також мережева згуртованість могла виступати як допоміжний чинник для утримання при владі після 2005 року та повернення до влади у 2007 році; для політиків, пов'язаних через бізнес-зв'язки, мережева згуртованість також важлива, надто в період політичних змін 2013-2014 року,
- здійснено перевірку взаємозв'язку (кореляції) зв'язків спільного минулого та зв'язків співавторства законопроектів. Виявлено слабку значущу кореляцію, при цьому не виявлено фрагментації за ознакою фракційної належності у мережі співавторства законопроектів. Окреслено можливі напрямки подальшого аналізу мереж законотворчої діяльності.

уточнено

- поняття політичних еліт з позицій структурного аналізу контексті мережевої взаємодії. Зокрема, уточнено визначення сукупності акторів,

яких необхідно включати до мережі (кордони мережі) та визначено можливі виміри зв'язків з різних наявних досліджень політичних мереж і мереж формування політики. Спільне минуле як один із вимірів вибрано на основі підходу аналізу мереж «керівних вузлів» та з-огляду на наявні дослідження застосування біографічного методу в дослідженнях політичних мереж пострадянських та постсоціалістичних суспільств;

- узагальнення значення зв'язків і мереж для функціонування (циркуляції, законотворчої діяльності) політичних еліт на основі елітистських теорій та на основі наявних досліджень політичних еліт у пострадянських та постсоціалістичних країнах.

дістало подальшого розвитку

- застосування показників та процедур мережевого підходу в дослідженнях владних еліт із можливою інтерпретацією в контексті діяльності політичних еліт.

Практичне значення одержаних результатів. Використаний у роботі підхід для виявлення мережевих структур в політичній еліті може бути використано для оцінки зв'язаності осіб і груп у законодавчій та виконавчій гілках влади на основі спільного минулого та порівняння мережевих показників як індикаторів зв'язаності, впливовості, згуртованості і кластеризації в динаміці для різних скликань Верховної Ради України та/або складів Кабінету Міністрів України. Цей підхід було адаптовано і застосовано у 2016-2018 роках дослідницькою командою Ляйденського Університету (Нідерланди) в рамках проекту EU-STRAT для дослідження політичних акторів регіонального рівня у трьох областях України, результати дослідження увійшли до аналітичного брифу.

Матеріали дисертації використані під час викладання курсів «Вступ до мережевого аналізу» (з 2010 року і до сьогодні) для студентства бакалаврської програми з соціології в НаУКМА, для гостьових лекцій на курсі «Соціологія еліт» для МП «Соціологія» та на курсі з використання сучасних методів у соціальних дослідженнях сертифікатної програми з антикорупційних студій Міждисциплінарного науково-освітнього центру протидії корупції (ACREC) при НаУКМА (від 2017 року і до сьогодні).

Апробація результатів дисертації. Результати дослідження представлені й обговорені на 20 наукових заходах, які загалом відносяться до таких тематичних напрямків:

- 1) *дослідження пострадянських трансформацій та дослідження еліт*: I-й Конгрес САУ (Харків 2009), VI Всеукраїнська науково-практична конференція «Проблеми розвитку соціологічної теорії: українське суспільство та глобальні соціальні зміни» (Київ, 2009), «Дні науки НаУКМА: Соціологія» (Київ, 2009 та 2014 роки), міжнародна конференція UNI-WIDER “The Role of Elites in Economic Development” в Гельсінкі (2009); міжнародна конференція “Twenty Years After” в Празі (2009); Дослідницький семінар ім. Даниліва в Університеті Отави (2009); IV Львівський Соціологічний Форум “Соціологія в умовах кризового суспільства” (Львів 2010), міжнародний симпозіум аспірантів та молодих дослідників «New Perspectives on Contemporary Ukraine: Politics, History and Culture» в Центрі Європейських, російських та євразійських студій (CERES) Університету Торонто (2012); дві конференції Європейського консорціуму політичних досліджень ECPR, секції з досліджень політичних мереж та еліт (Університет м. Рейк'явік, 2011, та університет Бордо, 2013); Конгрес Міжнародної асоціації з політичних досліджень IPSA, секції Дослідницького комітету RC02 «Політичні еліти» у м. Мадрид (2012) та м. Познань (2016), конференція BASEES "Regimes and Societies in Conflict: Eastern Europe and Russia since 1956" в Університеті Уппсали (2018); конференція робочої групи ECPR SG з досліджень парламентів «Advances in the Empirical and Theoretical Study of Parliaments», Університет м. Констанц (2019);
- 2) *застосування мережевого аналізу в соціальних науках*: 5-та міжнародна конференція UK SNA Conference, Університет Грінвіча (2009); 9-та конференція з мережевого аналізу «Applications of Social Network Analysis», Університет м. Цюріх (2012); XXIII щорічна міжнародна конференція з мережевого аналізу Sunbelt, Університет м. Гамбург (2013); 2-га і 3-тя Європейські Конференції з мережевого аналізу «European Conference on Social Networks (EUSN)» (2016, Париж, та 2017, Майнц).

Публікації. Основні положення дисертації викладені в 7 наукових публікаціях у фахових виданнях, 7 праць додатково відображають наукові результати роботи.

Структура дисертації. Дисертаційна робота має вступ, 3 розділи, висновки, список використаних джерел (130 найменування), що займає 11 сторінок, та додатки. Обсяг основної частини – 154 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **ВСТУПІ** обґрунтовано актуальність теми дисертаційного дослідження, сформульовано мету і завдання, розкрито наукову новизну дисертаційної роботи та практичне значення одержаних результатів, подано інформацію про апробацію дисертації та релевантні публікації.

Перший розділ під назвою **«АНАЛІТИЧНИЙ ОГЛЯД ДОСЛІДЖЕНЬ МЕРЕЖ ПОЛІТИЧНИХ ЕЛІТ»** містить стислий виклад і порівняння різних підходів до пояснення поняття «еліти», виокремлення мережевого компоненту в кожному теоретичному підході та окреслення доцільності використання і поєднання понять «політичної еліти» і «мереж еліт» у дослідженні українських політичних реалій. Зокрема наведено огляд літератури з тематики дисертації, уточнено концептуалізацію понять «мережі політичних еліт», «зв'язки спільного минулого» та «зв'язки співавторства законопроектів»; наведено аргументи щодо застосування мережевого аналізу у дослідженні українських політичної еліти за період 2007-2010 років.

За елітистським підходом, основи якого викладені і роботах В. Парето та Г.Моски, формування еліт та їхня діяльність базуються на прагненні невеликої групи осіб досягти успіху та утримання ними позицій у соціальній структурі, що надають найкращий доступ до ресурсів влади і впливу. Тож однією з причин використання мережевого аналізу для дослідження політичної еліти України є аспект закритості/відкритості таких груп і формування стійких мережевих зв'язків всередині групи і між групами. Тлумачення, запропоноване Ч. Райтом Міллзом, пояснює термін «владна еліта» як кола осіб, які займають найвищі посади в державних структурах, великих корпораціях та армії. За рахунок високого ступеню горизонтальної професійної мобільності одні і ті самі люди можуть переходити з керівних посад однієї структури до іншої, з однієї сфери до іншої, або суміщати їх. У дисертаційному дослідженні визначення владної еліти через перетини сфер і обіймання двох і більше посад і одній чи кількох сферах є важливим з точки зору легітимних можливостей таких осіб чи груп ухвалювати важливі політичні рішення з суттєвими наслідками для значної частини населення, причому здатність цих індивідів дійсно приймати виважені рішення не є суттєвою, адже їхнє включення до владних кіл визначається через сам факт обіймання певних посад. Р.Мілібанд продовжив ідею окреслення кордонів владних груп через посади і відповідні можливості впливати на життя людей і на розподіл ресурсів. Отже, в дисертаційному дослідженні використано *позиційний підхід* у визначенні кого вважати «політичною елітою», тобто для

окреслення кордонів мережі (network boundaries) політичної еліти в Україні і визначено об'єкт дослідження.

Мережевий аспект у дослідженнях владних груп висвітлено з використанням теорії «вузлових директоратів» (interlocking directorates), сформульованої і використаної спочатку в дослідженнях корпоративної спільноти в США та країнах Європи в 1970-80 (У. Домхофф, М. Усім, М. Шварц, Б. Мінц, М. Мізрахі), які продемонстрували важливість фінансових установ для загальної зв'язаності мережі керівників з великого бізнесу, державних установ, фондів та університетів. Пізніше В. Барріс та Г. Дейвіс продовжили досліджувати вплив «вузлових директоратів» на політичну поведінку корпорацій і довели, що соціальні зв'язки, встановлені через спільну належність до рад директорів більш важливі для формування у представників корпоративної управлінської еліти схожої політичної поведінки, ніж спільних економічних інтересів. Однак дослідники мереж політичних еліт Дж. Гіглі, У. Гоффман-Ланге, Ч. Кадушин та Г. Мор критикували підхід «вузлових директоратів» за обмеженість в об'єкті дослідження (бізнес-еліти) та за неможливість виявлення напрямку зв'язку, хоча і визнали його потенціал для аналізу ненаправлених зв'язків спільної приналежності (common affiliation) у кожній парі акторів. Дослідники адаптували розроблений Г. Ласуеллом підхід глобального картування (global mapping) у вивченні елітних кіл (elite circles) та неформальних структур зв'язків через спільні афіліації для порівняння владних еліт у стабільних демократіях (Австралія, США, Німеччина). Д. Ноук пропонує альтернативний підхід досліджень політичної сфери та влади – через мережі формування політики (policy networks) і виявлення взаємозв'язків між тими акторами, які долучаються до вирішення конкретних політичних проблем або питань навколо окремої тематики, та оцінку впливовості акторів залежно від їхніх мережевих портретів.

М. Дрейлінг та Д. Дарвз для оцінки згуртованості корпорацій у розробці певної політики поєднали підходи глобального картування та мереж формування політики і визначили зв'язки у діадах через спільні афіліації акторів та їхню спільну участь у формуванні політики. Принцип визначення зв'язків на основі спільного минулого чи спільних афіліацій (входження двох осіб до однієї організації протягом одного і того самого періоду) також ґрунтується на тезі, що контакти між подібними людьми трапляються частіше, ніж між неподібними – на принципі гомофілії (homophily) (McPherson та інші). Цей принцип у дисертаційній роботі використано також для аналізу мережі зв'язків на основі спільного подання законопроектів – з

припущенням, що представники політичних еліт радше мають законодавчі ініціативи із тими колегами, із котрими у них є спільне минуле, аніж з тими, з ким спільного минулого немає.

У дослідженнях пострадянських і постсоціалістичних реалій увага до політичних еліт з наголосом на важливості врахування зв'язків присутня в роботах О. Криштановської, О. Куценко, О. Грьодланд і Т. Кошечкіної, Р. Паглісі, С. Фортеск'ю, Е. Семенової, А. Зоткіна, М. Шульги та інших, хоча в роботах цих авторів безпосередньо не застосовується мережевий аналіз. Д. Старк та Б. Ведрес, К. Баум, О. Жулькевська і А. Горбачик, К. Богуславська, А. Хедін, Е. Акін доводять доцільність використання різних інструментів мережевого аналізу для дослідження структури взаємозв'язків між представниками владних еліт в Україні, Грузії, Угорщині, Східній Німеччині.

Серед інших аспектів структури, характеристик та функціонування політичної еліти актуальними з точки зору важливості зв'язків є аспект *циркуляції еліт*, а саме поява нових акторів і груп серед політичної еліти (К. Szabo) та виділення різних груп в наявній еліті відповідно до їхнього минулого (Е. Semenova). У межах дисертаційної роботи патерни циркуляції використано для присвоєння атрибуту «довгожителі» і «новачки» акторам та порівняння цих патернів за показниками центральності та формуванням підгруп.

Окремим аспектом досліджень владних груп є питання рівного доступу до керівних посад та дефіцитних ресурсів, який має бути забезпечений усім соціальним групам, чиї інтереси, теоретично, представляють еліти. В Україні суттєва диспропорція існує у представленні жінок і чоловіків як у політичній еліті, так і в бізнесі чи інших сферах, де переважно домінують чоловіки. Питання зв'язків між представниками різних груп еліт у такому випадку є досить важливим. Г. Мур критикує «мережі дорослих хлопців» (old boys networks) в американській владній еліті, які є закритими групами, куди важко потрапити жінкам. Крім створення нерівних умов для здійснення жінками висхідної мобільності в органах політичної влади, такі закриті мережі ускладнюють оновлення еліт та успішний рекрутинг нових осіб.

У другому розділі **«ОПИС ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ МЕРЕЖІ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ УКРАЇНИ ТА ЇЇ ОСНОВНИХ ХАРАКТЕРИСТИК»** наведено детальний опис методологічної складової дисертаційного дослідження з використанням мережевого аналізу, а саме етапів дисертаційного дослідження, операціоналізацію ключових для

мережевого аналізу понять «актори» та «зв'язки», перелік використаних джерел для збору даних та опис зібраної бази мережевих даних.

Емпіричний етап складався з трьох компонентів: 1) створення бази мережевих даних щодо зв'язків спільного минулого (навчання в одному університеті та одній спеціальності у періоди часу, які накладаються; володіння однією компанією або входження до наглядової ради однієї організації, тощо) на основі біографій в публічному доступі; 2) особисті інтерв'ю із представниками політичних еліт (акторами у мережі) для доповнення інформації про біографічні зв'язки та верифікації функціональності зв'язків різних типів; 3) створення бази мережевих даних щодо зв'язків співавторства в законопроектах. Отже, кінцева мережа є багатовідносинною (multi-relational). Окремими атрибутами акторів додано стать (чоловіки і жінки), приналежність до комсомольських чи партійних організацій до 1991 року, досвід бізнес-діяльності разом з іншими представниками політичної еліти, фракційна належність у Верховній Раді або робота у Кабінеті Міністрів чи Адміністрації Президента, робота у профільних комітетах чи міністерствах в 2007-2010, а також патерн циркуляції внаслідок Помаранчевої Революції 2004-2005 років та Євромайдану 2013-2014 років.

Для окреслення кордонів мережі за позиційним підходом на першому етапі було зібрано біографії усіх депутатів Верховної Ради України 6-го скликання, які мали статус депутата протягом 2007-2010 рр., членів Кабінету Міністрів та найвищих посадовців Адміністрації Президента за 2007-2010 роки. Загалом, обсяг вибірки акторів - представників політичних еліт, які були при владі після виборів до парламенту у 2007 році і до президентських виборів у січні 2010 року, - склав 504 особи. Інші дослідження – наприклад, дослідження українських парламентарів, які входили до Верховної Ради України в 1991-2008 роках, здійснене Є. Семеновою, - демонструють успішне застосування біографічного методу для аналізу кар'єрних патернів та циркуляції представників законодавчої гілки влади. Для створення бази даних про спільне минуле (біографічний досвід) було класифіковано п'ять різних типів зв'язків – залежно від організації, установи чи компанії, що зумовила наявність спільного минулого у двох чи більше акторів. Діада акторів кодувалася як пов'язана через спільне минуле за умови виявлення співпадіння періодів роботи (чи навчання) принаймні в 1 рік, назви компанії чи згадки про спільне володіння бізнесом. Тип зв'язку визначався відповідно до спільної афіліації (політична діяльність, бізнес, тощо) згідно з вищенаведеною класифікацією. Первинна мережа було двовимірною (two-

mode) з індивідами та афіліаціями п'ятьох типів; для подальшого аналізу її було перетворено на дві одновимірні (one-mode): міжособистісну, де діаду складали актори-індивіди, а афіліація слугувала зв'язком між ними, та міжорганізаційну, в якій діаду складали дві афіліації, поєднані через індивіда. Схематичні приклад кодування та перетворення мереж наведено як рисунки в Розділі 2. Наступним кроком було поєднання п'яти типів зв'язків та аналіз агрегованої мережі спільного минулого. Також кожен з вимірів мережі спільного минулого було проаналізовано окремо за типами зв'язку з порівнянням різних мережевих показників. Для перетворень матриць, розрахунку мережевих показників, перевірки гіпотез використано програмне забезпечення UCINET for Windows, для візуалізації матриць у вигляді графів – пакет NetDraw.

Для реалізації поставлених завдань розраховано низку показників – таких, що характеризуються мережу загалом (щільність, зв'язаність, досяжність, централізація) та окремі її ділянки (зв'язані підгрупи), а також такі, які дають змогу визначити ключових акторів та порівняти важливість позицій окремих акторів, тобто їхню центральність/ впливовість у мережі. Наведено опис матриць, отриманих у результаті збору біографічних даних та даних про співавторство законопроектів за перші 6 місяців функціонування Верховної Ради України 6-го скликання, за базовими мережевими показниками. Показники щільності (density) загалом та за кожним типом зв'язків на основі спільного минулого варіюються від 0,01% до 1,25% (3,9% для агрегованої матриці, без врахування ізолятів). Однак з урахуванням кількості акторів (504) та кількості можливих симетричних зв'язків між кожною парою акторів (126756) щільність у 1% свідчить про 1267 спільних афіліацій між акторами, а загальна щільність агрегованої мережі спільного минулого 3,9% (без врахування ізолятів) – про понад 4 тис. зв'язків спільного минулого.

Для виявлення локальних ключових акторів та глобальних брокерів у мережі спільного минулого було розраховано показники центральності (Ступінь центральності, degree centrality, і Серединність, betweenness centrality) дозволив виявити акторів із великою кількістю прямих зв'язків та акторів, які слугують «мостами» між різними підгрупами. Розрахунки проведено на дихотомізованих матрицях (усі виміряні зв'язки спочатку перетворено на бінарні) за п'ятьма типами зв'язків спільного минулого, порівняння проводилося за стандартизованими значеннями. Ступінь центральності, що демонструє локальну впливовість акторів за кожним типом зв'язку – типом спільних афіліацій у минулому – різні актори займають більш центральні позиції з точки зору можливостей для здійснення прямого впливу;

аналогічно, за Серединністю також лідерство залежить від обраного типу зв'язку.

Для виділення зв'язаних підгруп використано модель «ядра-периферії» (core-periphery network), що найкраще відображає структуру мережі зв'язків спільного минулого, на відміну від очікуваної фрагментованості мережі за кількома підгрупами (фракціями або «групами інтересів» у владі); при цьому підгрупа «ядра» містить 55% усіх акторів, пов'язаних зі щільністю майже у 5 разів вищою за щільність «периферії»: 9,4% та 1,5%, відповідно. В агрегованій мережі з усіма типами зв'язків на основі спільного минулого середня дистанція між досяжними парами акторів складає 2,86 кроки, а 50% пар акторів мають шлях один до одного у 3 кроки, що свідчить про наявність багатьох брокерів у цій мережі (патерн «знайомий знайомого знайомого»). Результати щодо щільної зв'язаності підгрупи «ядра» за виміром спільного минулого можна тлумачити як сприятливі передумови для налагодження плідної взаємодії та співпраці між представниками політичної еліти з різних фракцій та гілок влади – наприклад, для співавторства у розробці законопроектів або формування робочих груп.

Аналіз подання законопроектів одноосібно та у співавторстві представниками політичної еліти дозволив виявити «робочі команди» та малі групи у законодавчій та виконавчій владі. У дисертаційне дослідження включено 1108 законопроектів у співавторстві, поданих до Верховної Ради 6-го скликання протягом перших шести місяців її діяльності з жовтня 2007 р. до березня 2008 р.

У третьому розділі **«МЕРЕЖІ ПОЛІТИЧНИХ ЕЛІТ У ВИМІРАХ СПІЛЬНОГО МИНУЛОГО ТА СПІВАВТОРСТВО В ЗАКОНОПРОЕКТАХ»** висвітлено результати порівняння мережевих показників для підгруп за різними характеристиками: .

У результаті виокремлення спільного минулого в бізнесі виявлено бізнес-зв'язки між тими представниками еліти, які у 2007-2010 рр. мали політичну владу. Для оцінки можливого впливу таких бізнес-мереж на політичну сферу та прийняття державних рішень із загальної вибірки акторів (504 особи) було виокремлено тих, кого поєднують спільні афіліації з компаніями чи підприємствами (групу умовно називаємо «бізнесмени-політики»), до якої потрапило 79 акторів. Ця підвибірка «бізнесменів-політиків» тісніше зв'язана через усі типи зв'язків – щільність складає 6,4%, тоді як між тими, хто не має спільного бізнес-минулого, показник щільності дорівнює 2%. Однак накладання політичних та бізнес-зв'язки між «бізнесменами-політиками»

майже відсутнє, тобто двоє (і більше) «бізнесменів-політиків», які мали спільне минуле у бізнесі, не схильні були переносити ці зв'язки у політичну сферу; натомість вони встановлювали політичні зв'язки із іншими колегами в органах влади, зокрема через входження до різних комітетів Верховної Ради України.

Результати розрахунку ступеня центральності дають підстави твердити про наявність кластеризації всередині підгрупи «бізнесменів-політиків» та запропонувати виділення з групи 79 акторів трьох підгруп, відповідно до структури їх взаємозв'язків: I – актори зі ступенем центральності за бізнес-зв'язками значно вищим, ніж за іншими вимірами спільного минулого – такі представники політичної еліти мають не надто значний досвід входження до структур державної влади, або їхній досвід у бізнесі значно довший за досвід політичної діяльності; II – актори, у яких ступінь центральності за політичними зв'язками значно вищий за середній серед «бізнесменів-політиків», значна кількість політичних зв'язків зумовлюється їх тривалим досвідом роботи в органах державної влади (у ВР України попередніх скликань чи у профільних міністерствах), тобто це здебільшого ті, хто за патерном циркуляції є «довгожителами»; III – актори, чий ступінь центральності високий не тільки за політичними зв'язками, але і за спільним минулим у неприбутковій діяльності (філантропія, громадські організації, спорт, науково-дослідна діяльність, тощо).

Представники політичної еліти, пов'язані через бізнес до входження до органів влади, здобули після виборів 2007 року ще більше впливу на розвиток економіки через входження до 8 ключових комітетів Верховної Ради України 6-го скликання (економічної політики, бюджету, промислової і регуляторної політики та підприємництва, фінансів та банківської діяльності та податкової та митної політики, паливно-енергетичного комплексу, ядерної політики та ядерної безпеки, аграрної політики та земельних відносин та транспорту і зв'язку) та через посадах заступників голови комітету та голови підкомітету (35 з 79 акторів).

Завдяки використанню двомодальної мережі на первинному етапі кодування даних було здійснено також аналіз міжорганізаційної мережі афіліацій «бізнесменів-політиків» та виявлено найбільш важливі установи, організації та підприємства, через які ця підгрупа представників політичної еліти є пов'язаною. Чітко виокремлюється кластер політичних установ та бізнес-організацій Донбасу.

Для перевірки припущення, що досвід активної діяльності у Комсомолі чи Компартії може допомагати в політичній та/або бізнес діяльності після 1991 року із загальної вибірки (504 акторів) було виділено підгрупу з 80 акторів (17% з усіх акторів), які мали такий досвід відповідно до наведених у біографіях даних. Вік колишніх комсомольських та партійних активістів на момент збору даних варіювався від 45 до 73 років, половину підвибірки склали особи віком 50-60 років на момент дослідження. Значення показника щільності для цієї підгрупи складає 4,5% за всіма типами зв'язків, тоді як решта, хто не мають досвіду активної діяльності у Комсомолі чи Компартії, пов'язані зі щільністю 1,9%. Їхня інтегрованість у загальну мережу політичної еліти (через локальну центральність та серединність) демонструє, що деякі є ключовими як за ступенем центральності, так і за серединністю, тобто потенційно мають високу впливовість на пряме оточення та на мережу загалом, оскільки зв'язують різні підгрупи мережі. Тут важливо розрізнити, чи актор є центральним завдяки своєму віку і, відповідно, може бути «довгожителем» у політичній еліті.

Політика належить до основних сфер суспільного життя, що традиційно характеризуються чоловічим домінуванням і усталеними патріархатними стереотипами. Частка жінок в українському парламенті від 1991 до 2007 року не перевищувала 10%. Дані щодо зв'язків спільного минулого у політичній, економічній, неприбутковій, освітній сферах дали можливість оцінити ступінь інтегрованості жінок у мережу політичної еліти України 2007-2010 років. Підгрупа жінок зв'язана з щільністю 1,3%, а підгрупа чоловіків – з щільністю 2,2%. Обидва показники центральності (ступінь центральності та серединність) для жінок мають значення як мінімум вдвічі нижчі за значення тих самих показників для чоловіків, при порівняння ТОП-10 акторів за нормалізованими значеннями.

У межах емпіричного дослідження значення мережевих портретів і циркуляції сформульовано поняття «довгожителі», яке означає, що представник політичної еліти знаходиться при владі з певного року і до моменту дослідження. Виділено групи «довгожителів з 2002 року» та «довгожителів з 2006 року», які перебували на найвищих позиціях у законодавчій та виконавчій владі з 2002 та 2006 років, відповідно, і до 2010 року, тобто до моменту чергових президентських виборів. Також, на противагу групі «довгожителів» виділено групи «новачків», що увійшли до політичної еліти у результаті парламентських виборів 2007 р. і не були на найвищих посадах до того моменту.

За результатами порівняння патернів циркуляції, 54% тих, хто входили до політичної еліти періоду президентства Л. Кучми (до 2004 року), вийшли з еліти після 2006 року, принаймні, залишили посади національного масштабу, але 39% втримали свої позиції. Після «Помаранчевої революції» та чергових парламентських виборів 2006 року до політичної еліти увійшов 281 «новачок», і більше половини цієї групи (160 осіб) зуміли втримати свої позиції і на 2010 рік стали групою «довгожителів з 2006 року». У 2007 році позачергові парламентські вибори привели до влади ще 158 «новачків». Тобто, у політичній еліти України внаслідок соціально-політичних подій за 2004-2007 роки *відбулася як часткова циркуляція, так і часткове відтворення*. Щільність підгрупи «довгожителів з 2002 року» за всіма типами зв'язків спільного минулого складає 3,5%, у той час, як серед «довгожителів з 2006 року» цей показник удвічі нижчий (1,8%). Порівняння підгруп за патернами циркуляції за розрахованими показниками центральності демонструє, що «довгожителі з 2002 року» мають найвищі центральності, тобто краще вкорінені у мережу політичної еліти через спільне минуле і, ймовірно, мають вищі шанси пережити періоди політичних трансформацій, втримати свої посади і залишитися при владі. Серед найбільш центральних акторів-«довгожителів» за ступенем центральності і серединністю опинилися одні й ті самі актори, тобто вони мали як розгалужені локальні зв'язки, так і поєднували різні підгрупи у загальній мережі.

Акумуляція зв'язків навколо певних акторів у мережі спільного минулого значно перевищує скупчення зв'язків у певних «центрах» у мережі подання спільних законопроектів. В обох мережах – спільного минулого та співавторства законопроектів – різні актори є найбільш центральними (за Ступенем центральності), а отже велика кількість прямих зв'язків на основі спільного минулого не робить представників політичної еліти центральними з точки зору спільних законодавчих ініціатив впродовж першого півріччя функціонування Верховної Ради 6-го скликання.

У **висновках** підсумовано і наведено декілька основних тез за результатами огляду та узагальнення теоретичних підходів досліджень мереж політичних еліт та результати аналізу емпіричних даних:

- представники політичної еліти є досить тісно взаємопов'язаними через спільне минуле у політичній, громадській та бізнес-діяльності у минулому, а також через накладання періодів навчання в одних і тих самих ВНЗ;

- представники політичної еліти не всі пов'язані безпосередньо, у 77% пар акторів наявна дистанція у 2-3 кроки, тобто у мережі окремі актори мають можливості для посередництва;
- у різних вимірах спільного минулого різні особи є найбільш центральними, що зумовлює високу центральність багатьох акторів у «ядрі» мережі загалом; з усіх типів зв'язків на основі спільного минулого, централізація (ієрархізація) за рівнем та серединністю найбільша у вимірі політичних зв'язків (10% та 9%, відповідно), а при врахуванні всіх п'яти вимірів спільного минулого найбільший показник централізації – за близькістю (23%);
- мережа загалом має чітку структуру «ядра-периферії»: у ядрі актори пов'язані у 5 разів щільніше, ніж периферійні між собою, що ще раз підтверджує наявність «посередників»;
- найбільш центральними політичними афіліаціями представників політичної еліти до 2007 року були Комітети з питань економічної політики та з питань бюджету у Верховній Раді України V скликання, Донецька обласна рада; у бізнесі – структури «Систем Кепітал Менеджмент»; у інших вимірах – футбольні клуби та благодійні організації; також наявні регіональні кластери у міжорганізаційній мережі афіліацій.
- в середньому кожного представника політичної еліти спільна законотворча діяльність за перше півріччя після виборів 2007 року пов'язує з трьома іншими, а через спільне минуле – у середньому з десятьма іншими;
- представники політичної еліти, які займають найвищі позиції у владі з 2002 року («довгожителі») є більш центральними у мережі подання спільних законопроектів, ніж «новачки»;
- кореляція між вимірами спільного минулого та спільного подання законопроектів є значущою на рівні 0,95 (значення p-values < 0,05), але слабкою (0,034), сильніше за інші виміри спільного минулого із поданням законопроектів у співавторстві за перші 6 місяців діяльності Верховної Ради України 6-го скликання корелюють зв'язки у політичній та економічній сферах.

Список публікацій:

1. *Kostiuchenko T. Elite Continuity in Ukraine: When Networks Matter (?) // Historical Social Research Vol. 37, No. 2. – 2012 – P. 14-25*

2. *Kostiuchenko T.* Interlocks between Political and Business Elite Groups and Their Impact on the Income of Ukrainian Enterprises in 2007–2009 / T. Kostiuchenko // Leonid Kosals, Heiko Pleines (eds.): Governance failure and reform attempts after the global economic crisis of 2008/09. Case studies from Central and Eastern Europe. – Changing Europe book series, vol. 9. – Stuttgart: Ibidem Publishers. – 2012. – P. 191-212.
3. *Костюченко Т.С.* Политические сети в Украине: эффект общего прошлого в процессе формирования политики // Журнал социологии и социальной антропологии. Тематический номер “Сети в глобальном мире”. Т. XV. №5. - 2012. – С.101-112
4. *Kostiuchenko, T.* Central Actors and Groups in Political Elite: Advantages Of Network Approach // Polish Sociological Review. — 2011. — № 2 (174). – С.195-204.
5. *Костюченко Т.С.* Мережа української еліти: бізнес-зв'язки vs. політичні зв'язки / Т.С. Костюченко // Наукові записки НаУКМА. –Т. 109. Соціологічні науки. – К.: Видавничий дім «КМ Академія», 2010. – С. 78–86.
6. *Костюченко Т.С.* Активні діячі КПУ та комсомолу серед сучасної української політичної еліти: аналіз біографій та зв'язків / Т.С. Костюченко // Наукові записки НаУКМА. – Т.96. Соціологічні науки. – К.: Видавничий дім «КМ Академія», 2009. – С.49-54.
7. *Костюченко Т.С.* Політична еліта України: застосування мережевого підходу для аналізу зв'язків // Т.С. Костюченко // Наукові записки НаУКМА. – Т.83. Соціологічні науки. – 2008. – С.8-19

Інші наукові публікації:

1. *Kostiuchenko Tetiana, Melnykovska Inna.* Sustaining Business-State Symbiosis in Times of Political Turmoil: the Case of Ukraine 2007-2018 // Economic History Yearbook. – Vol.60, no.2. – 2019. – P. 363-376.
2. *Knoke David, Kostiuchenko Tetiana.* Power Structures of Policy Networks. // The Oxford Handbook of Political Networks (Eds. Jennifer Nicoll Victor, Alexander H. Montgomery, Mark Lubell). - Oxford University Press, 2017. – P. 91-113

3. *Kostiuchenko T., Söderbaum H.* The Ukrainian power elite and poverty reductive efforts // *Debatte: Journal of Contemporary Central and Eastern Europe.* - Vol. 22, no. 2. - 2014
4. *Костюченко Т.С., Марценюк Т.О., Оксамитна С.М.* Жінки в політиці в Україні та Грузії: громадська думка і мережева підтримка // *Наукові записки НаУКМА.* – 2014. – Т. 161: Соціологічні науки. – С. 72-83
5. *Kostiuchenko T., Martsenyuk T., Oksamytna S.* Women politicians and parliamentary elections in Ukraine and Georgia 2012 // *East/West: Journal of Ukrainian Studies.* – Vol. II. – No. 2. – 2015. – P. 83-110
6. *Костюченко Т.С., Нагорняк К.М.* Структура зв'язків між депутатами Верховної Ради України 6-го та 7-го скликання: порівняння мереж формування політики // *Наукові записки НаУКМА.* – Т.148: Соціологія.. - 2013 - С. 38-44
7. *Костюченко Т. С., Винницький М. І.* Мережі політичної еліти в період кризи: циркуляція чи відтворення? // *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна.* - 2010. – Вип. 4. - С. 146-154.